

2.2 ТЕЛЕЖУРНАЛИСТНИНГ АХЛОҚИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ: ҲУҚУҚИЙ АСОС ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

Режа:

1. Телевидениеда журналист ахлоқининг тамойиллари.
2. Тележурналист имиджи ва ахлоқнинг узвий боғлиқлиги.
3. Тележурналистнинг ижтимоий масъулияти.

Асосий тушунчалар: Журналист, телевидение, тележурналист, тележурналист ахлоқи, ахлоқий тамойиллар, масъулият, бурч, эгоизм, альтруизм.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. lex.uz/docs/1106870
2. Егоров В.В. Терминологический словарь телевидения: основные понятия и комментарии. -М., 2007. С.103
3. Хартия телерадиовещателей [Электронный ресурс] URL - <http://www.presscouncil.ru/index.php/teoriya-i-praktika/dokumenty/756-khartiya-teleradioveshchatelej>
4. lex.uz/docs/1106878
5. lex.uz/docs/1106845
6. constitution.uz/uz/pages/humanrights
7. https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/jurnalistlarning_kasb_etikasi_ko_deksi_qabul_qilinadi
8. https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/jurnalistlarning_kasb_etikasi_ko_deksi_qabul_qilinad

Ахлоқ сўзининг луғавий маъноси араб тилида кишининг табиати, ҳуқуқи маъносини беради. Биз ахлоқ сўзини кўпинча этика сўзи билан ҳам аралаштириб ишлатамиз. “Этика” юнон тилидан олинган бўлиб “ethos” ҳуқуқ-

атвор маънони беради. Демак, дунёда икки ғарб ва шарқ мамлакатарида умуммаънога эга икки сўзда бир моҳият мужассам. Бу эса ахлоқий нормалар, категориялар кишилиқ инсониятни қадимдан қизиқтириб келган. Лекин, шуниси қизиқки, кўпинча ахлоқий меъёрлар инсоннинг ички маданиятига, тарбиясига, атроф-муҳитга кўра белгиланади:

- муомала маданияти;
- тарбия;
- миллий урф-одатлар, қадриятлар;
- билим;
- бошқа динлар ва урф-одатларни тушуниш, ҳурмат қилиш;
- ирсий келиб чиқиш.

Булардан ташқари инсоннинг зиёли шахс эканлигини белгиловчи ташқи ва ички мезонлари ҳам мавжудки, биз кўпинча ихтиёрсиз равишда мана шу ҳолатни биринчи ўринга қўямиз.

Ташқи:

- ташқи кўриниши;
- муомаласи;
- маълум ҳаётий жараёнда ўзини тута билиши;

Ички:

- дунёқараши;
- тафаккури;
- касб-кори;
- ўзгаларга нисбатан муносабати.

Ахлоқ нормаларига амал қилиш асосан ихтиёрий хусусиятга эга. Бу кўпинча альтруизм ва эгоизм тушунчалари билан ҳам мувофиқ келади. **Альтруизм** (alter лотин тикидан бошқа, ўзга маъносини беради) ўз манфаатларидан кўра бошқаларнинг ташвиши билан яшаш, уларга ғамхўрлик

қилиш бўлса, **эгоизм** – (эго- латинчада мен) ўз манфаатларини бошқалар ва жамият манфаатларидан устун қўйишдир. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш умумжаҳон декларациясининг 19 –моддасида “Ҳар бир инсон фикр ва сўз эркинлиги ҳуқуқига эга, бу ҳуқуқ четдан аралашувсиз ўз фикрига эга бўлиш эркинлиги, маълумот излаш, тўплаш, уларни ҳар қандай чегарадан қатъий назар истаган матбуот воситаси орқали тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади”¹ дейилади. Худди шундай қонун Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида ҳам келтирилади. Бу ҳуқуқнинг қонун ҳужжатлари билан ҳимояланганлиги эса шахснинг эътиқоди ва яшаш жойи, миллати, турмуш тарзи ва ҳ.к.лардан ташқари ҳар қандай мамлакат ва унинг фуқаролари тўғрисида ўз фикрини очиқ айта олиш имкониятини яратади. Бу ҳуқуқлар суъистеъмол қилинмаслиги учун ҳам давлат ҳужжатларига киритилган бўлиб, инсоннинг шаъни, қадр қимматини ерга урмаслик, ҳақорат қилмаслик ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чора тадбирлари қонунлар билан расмийлаштириб қўйилган. Бундай ҳуқуқ эркинлигининг бузилиши ҳолларини инсон эркинликлари топталган тарихий даврларда ёки бугунги кунда айрим мамлакатларда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий қонунбузарликлар натижасида кўришимиз мумкин. Ҳатто собиқ совет тузумида ҳам инсоннинг фикр эркинлиги, сўз эркинлиги, эътиқод эркинлиги узоқ йиллар давомида топталгани ва миллатлар ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш имкониятидан бебаҳра бўлганликлари сир эмас. Демак, бугунги кунда демократик жамият қуриш йўлида юксалаётган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 1 -моддасида мамлакатимиздаги тузум демократик республика эканлиги қайд этилган бўлса, 2- моддасида “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар” деб қайд этилгани бежиз эмас. Телевидение оммавий ахборот воситаларининг

¹ constitution.uz/uz/pages/humanrights

йўналишларидан бири бўлиб, бевосита Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”²ги, “Телерадиоэшиттиришлар тўғрисида”³ги қонунлар билан мувофиқлаштирилади. Тележурналистлар фаолияти эса “Журналистик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида”⁴ги Ўзбекистон Республикаси қонуни билан бошқарилади. ОАВининг фаолиятини ташкил этувчи шахслар, шу жумладан журналистлар жамоатчилик фикрини ўрганиши мумкин, зарур ахборотларни олиши мумкин, бироқ воқеъликни объектив акс эттириши учун қонун ҳужжатларини яхши билиши ва жамоатчиликка ҳодисани аниқ етказа олиш малакаси, ахлоқий меъёрларини билиши муҳимдир. Нимани очик айтиш ва нимани ошкор этмаслик меъёрларини билмаган журналист кўп ҳолларда беихтиёр равишда этник низоларни кучайтириши ёки сўнаётган оловни алангалатиб юбориши мумкин. Мана шундай ҳолатларда жамиятга ҳақиқатни ошкор этиш зарурми ёки йўқ масаласи кўндаланг туради. Бунда ҳам журналистиканинг ҳукукий - ахлоқий асосларидан келиб чиқиб иш кўриш мақадга мувофиқдир. Масалан, маълум бир мамлакатда кечаётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни жамоатчиликка етказаётган журналист қай бир маънода сиёсий куч ҳисобланади. Унинг талқинида ёритилаётган воқеа жамоатчилик томонида қабул қилинар экан, ўша воқеанинг гувоҳи бўлмаган шахслар журналистнинг ахбороти орқали маълум тушунчага эга бўладилар. Агар бу журналист сиёсий мақсадлар, кўрсатмалардан келиб чиқиб ахборот етказса, унда қайд этилганидек этник можаролар, тушунмовчиликлар, хуллас нотўғри ахборот узатиш вужудга келади. Мана шу ҳолатда журналистнинг шахсий маданияти, ахлоқи биринчи ўринга чиқади. Айрим ўринларда журналист ўз мамлакати манфаатларидан воз кечиб бошқа бир халқнинг тақдирини биринчи ўринга қўйиши мумкин. Бунга мисол тариқасида АҚШнинг Вьетнамга қилган тажовузини ва 20 йилдан ортиқ вақт мобайнида олиб борилган совуқ урушга қарши журналистар фаолиятини келтириш мумкин. Натижа

² “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. lex.uz/docs/1106870

³ lex.uz/docs/1106878

⁴ lex.uz/docs/1106845

журналистларнинг ғолиблиги билан якунланди. Рус олимаси В.В Егорованинг фикрига кўра, телевидение ходимининг касбий-ахлоқий фаолияти аввало касб салоҳияти, телеканал имижии ва шахсий шаъни ва кадр-қимматиға путур етказмасликда кўринади”.⁵

Хорижда тележурналистларнинг қатор ахлоқ кодекслари қабул қилинган. Масалан, 1999 йилнинг 28 апрель куни Россия телерадиоэшиттиришлар Хартияси қабул қилинди. Унга кўра, Хартия ҳар қандай ахлоқ кодекси билан мос келади. “Ахборотни аудиовизуал узатиш экранда кўрсатилаётган материалларға қаттиқ талаблар қўяди. Телевидениенинг аудитория онгига психологик таъсирини инобатға олиш лозим.... Журналист кадрларни теришда ахборотни нотўғри равишда талқин қилиб беришлари касбий ахлоқ меъёрларининг бузилишиға олиб келади”⁶.

Жаҳон журналистикасида касб кодексларининг умумий характериға назар ташланса, уларда кўп жиҳатдан ўхшашликларни кўриш мумкин. Яъни, деярли ҳар бир кодексда журналистнинг жамиятда тутган ўрни, унинг касб бурчига садоқати, ахборотни ҳаққоний ва холис тарқатиш, ахборот манбаи билан муносабатлари, ахборотни холис тарқатиш билан унга муносабат билдириш ҳуқуқи ва меъёрлари, айбсизлик презумпциясига риоя этиши ва шу сингари бир қатор мисолларни келтириш мумкин. Шунингдек, ҳар бир мамлакат журналист касб кодексининг ўзига хос ажралиб турувчи хусусиятлари ҳам бор. Италия “Журналистлар мажбурияти хартияси”да шахс дахлсизлигига урғу берилган. Латвия “Одоб кодекси”да ҳақиқатға зид ахборот бериб юборилган ҳолатларда журналист томонидан зудлик билан ОАВ нинг кўринарли жойида узр эълон қилиниши зарурлиги норма сифатида киритилган. Литва журналистларининг ахлоқ кодексида (биринчи бандида) “На ноширлар, на журналистлар янгиликларни ўз мулклари деб ҳисобламасликлари керак. Оммабоп ахборотни тарқатишни ташкил этувчилар ахборотға товар деб қарамасликлари керак. Ахборот олиш ва 85 Хўш,

⁵ Егоров В.В. Терминологический словарь телевидения: основные понятия и комментарии. -М., 2007. С.103

⁶ Хартия телерадиовещателей [Электронный ресурс] URL - <http://www.presscouncil.ru/index.php/teoriya-i-praktika/dokumenty/756-khartiya-teleradioveshchatelej>

Ўзбекистонда-чи? Республикамиз ОАВ соҳасидаги мустақиллик даври ўзгаришлари ўзбек миллий журналистикасида касб одоби кодексини яратиш эҳтиёжини кун тартибига қўйди. Ўзбекистон Миллий матбуот маркази Самарқанд бўлими томонидан миллий журналистикамизда биринчи мартаба “Журналистларнинг ахлоқ кодекси”ни яратишга уриниш бўлди. Албатта ушбу кодекс мукамалликка даъво қилмайди. Қолаверса, у лойиҳа сифатида эълон қилинган. Эҳтимол у келажакда такомиллаштириладиган кодекс учун асос вазифасини ўташи мумкин эди. Афсуски, лойиҳа Республика журналистлари томонидан муҳокама этилмади, унинг моддаларига сайқал берилмади. Сўнгги вариант сифатида қабул қилиниб, амалиёт учун тавсия этилмади. 2006 йилнинг бошларида ташкил топган Ўзбекистон мустақил ОАВ ва ахборот агентликларини қўллаб - қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди ўзининг дастлабки тақдирот конференциясидаёқ “Босма ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси” ҳамда “Босма ОАВ ва ахборот агентликлари хартияси”ни эълон қилди. Дастлаб миллий журналистикамизда қўлланила бошланган кодексда “инсон шаъни ва қадрқимматини ҳурматлаш” ҳамда “инсон шаъни ва унинг ҳаёт кечиришга бўлган ҳуқуқини ҳурмат қилиши, инсон ҳуқуқлари ва унинг шаънини ҳақоратлар, ғийбатлар, уйдирма ва айбловлардан ҳимоялаши” кўринишидаги қайтариқ бандлар сингари номукамал ишланган деб топилган баъзи сабабларга кўра мазкур кодекснинг ҳам умри узоққа чўзилмади. тарқатиш имконияти - инсоннинг асосий эркинликларидан биридир” дейилади. АҚШда Радио ва телевизион ахборот дастурлари режиссёрлари ассоциацияси томонидан ишлаб чиқилган касб одоби кодексида “ахборот дастури учун янгиликларни саралаб олиш ҳуқуқи фақат режиссёрга берилган. 86 Айни пайтда мамлакатимизда журналист касб одобига оид амалий кодекс мавжуд эмас. Ваҳолангки қуйидаги ҳолатлар яҳлит кодекс ташкил этилишини тақозо этади:

– материалдаги маълумотларнинг ҳаммаси ҳам текширилаверилмаслиги;

- холислик учун мавжуд барча маҳаллий ва халқаро манбалардан фойдаланилмаслиги;
- воқеа-ҳодисаларни баҳолашда субъективликка йўл қўймасликка кўпам аҳамият берилмаслиги;
- мақолалар, репортажларда бир ёқламаликнинг мавжудлиги, барча томонларнинг нуқтаи назарлари тўла қамраб олинмаслиги;
- тезкорликка эътибор берилмаслиги.

Ўзбекистонда Электрон оммавий ахборот воситалари ассоциацияси томонидан тележурналистларнинг Хартияси қабул қилиниб, унга кўра тележурналистларнинг касбий бурчини бажаришда инсонларнинг ахлоқий, жисмоний ва руҳий соғлигига зарар етказиши мумкин бўлган телерадиокўрсатувларни оммага узатишда рухсат этилган чегарани ва касбий этикани эътиборга олиш қайд этилган. Ушбу Хартия журналистлар томонидан умумий ахлоқ меъёрларини илгари суриш жараёнида чуқур инсонийлик, тарбиявийлик, шахснинг шаъни ва кадр-қимматини ҳурмат қилиш орқали амалга ошириш мажбуриятини назарда тутди. Шу каби меъёрлар “Ўзбекистон электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциациясининг профессионал журналисти” ахлоқ кодексида ҳам ўрнатилган.

Кодекс нормаларини бузган журналистларни қуйидаги шароитдагина жавобгарликка тортиш мумкин бўлади:

- Кодексга риоя этиш императив (мажбурий) тусга эга эканлиги қонун ҳужжатларида қайд этилган бўлиши керак. Айни пайтда «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонунда журналистларнинг касбга оид одоб-ахлоқ қоидалари ҳақида сўз юритилган, демак, атамаларга тузатиш киритиш талаб этилади;
- аниқ жавобгарлик чоралари, шунингдек уларни қўллаш механизми (тартиб-таомили) ҳам қонун ҳужжатларида акс эттирилган бўлиши керак

(«Адвокатура тўғрисида»ги Қонуннинг 7-моддаси 1-қисми; 14-моддаси 1-қисмидаги сингари ва ҳ.к.)⁷.

Шунингдек, журналистларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва улар фаолиятида касб-ахлоқ меъёрларига риоя этишини кучайтириш мақсадида медиаомбудсман институтини ташкил этиш режалаштирилмоқда. Бундай таклифни Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги илгари сурди.

Унинг фаолияти ОАВнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишни кучайтириш, давлат органларининг улар фаолиятига асоссиз аралашувининг олдини олиш, шунингдек ОАВ ҳамда давлат органлари, жисмоний, юридик шахслар ўртасидаги низоли ҳолатларни ҳал қилишга йўналтирилади.

Медиа-омбудсман фаолият юритадиган соҳа – ОАВнинг қонунчиликка риоя этишини назорат қилиш, ҳуқуқлари бузилганда уларга ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, ўқувчи-муштанийлар, томошабинлар ва юридик шахсларнинг ОАВдаги муайян низоли материаллар юзасидан берган шикоятлари билан ишлаш, уларнинг муаммоларини судгача тартибда ҳал қилиш.

Ушбу лавозимни бой амалий тажрибага эга, ҳуқуқий нормаларни яхши биладиган ва хатолар устида ишлай оладиган, юқори тоифали мутахассис сифатида ном чиқарган мустақил шахс эгаллаши лозим.

Агентликнинг фикрига кўра, медиа-омбудсман институтининг таъсис этилиши журналистларимизнинг ҳуқуқий маданияти ва этикасини мустаҳкамлашга хизмат қилади⁸.

Савол ва топшириқлар

1. Тележурналистикада касб этикаси масалалари асосан нималардан иборат?
2. Ўзбекистон телеканаларида тележурналист ахлоқи.
3. Нодавлат телерадиостудияларнинг касб этикаси муаммолари.

⁷ https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/jurnalistlarning_kasb_etikasi_kodeksi_qabul_qilinad

⁸ https://www.norma.uz/bizning_sharhlar/media-ombudsman_institutini_tashkil_etish_rejalashtirilmoqda

